

Lukasz Paluch
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Studium uwarunkowań rozwoju rolnictwa i organizacji produkcji rolniczej w Regionie Małopolski¹

DETERMINANTS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND ORGANIZATION OF THE AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE MAŁOPOLSKA PROVINCE

*Jednym z czynników, który w największym stopniu determinuje charakter produkcji rolniczej danego regionu są jego warunki przyrodnicze (jakość gleby, klimat, stosunki wodne, wysokość usytuowania pól uprawnych itp.). Mając na względzie rozwój cennych przyrodniczo i kulturowo obszarów wiejskich województwa małopolskiego, ważne jest zatem zachowanie oraz rozwój ich funkcji gospodarczych, w tym szczególnie rolniczych. Opracowanie zawiera studium uwarunkowań rozwoju rolnictwa i organizacji produkcji rolniczej w województwie małopolskim z uwzględnieniem zróżnicowania wymienionych struktur w układzie przestrzennym. Podstawowe źródło informacji do analizy stanowiły dane Głównego Urzędu Statystycznego zgromadzone w ramach Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2002 i 2010 roku.
słowa kluczowe: województwo małopolskie, obszary wiejskie, zrównoważony rozwój, rolnictwo, produkcja ekologiczna*

Wprowadzenie

Jednym z czynników, który w największym stopniu determinuje charakter produkcji rolniczej danego regionu są jego warunki przyrodnicze (jakość gleby, klimat, stosunki wodne, wysokość usytuowania pól uprawnych itp.)². Mając na względzie rozwój cennych przyrodniczo i kulturowo obszarów wiejskich województwa małopolskiego, ważne jest zatem zachowanie oraz rozwój ich funkcji gospodarczych, w tym głównie rolniczych. Rolnictwo i leśnictwo, a także wzajemne proporcje tych działów, decydują bowiem o strukturze krajobrazu, podtrzymując lub modyfikując jego stan wyjściowy (ukształtowany historycznie) oraz czyniąc go tym samym akceptowalnym, oczekiwanym, czy też dzikim lub nieprzyjaznym. Produkcja rolnicza stanowi nadal główną bazę ekonomiczną dla mieszkańców wsi i odległych od centrum obszarów Małopolski³.

¹ Publikacja finansowana w ramach dotacji celowej nr 4151 na prowadzenie badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich, finansowanych w trybie konkursowym na Wydziale Rolniczo-Ekonomicznym, Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie.

² B. Kutkowska: Wspieranie rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) na Dolnym Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem terenów sudeckich. Acta Agraria et Silvestria, Vol. XL VI/1, Kraków 2006, s. 49-56.

³ W. Musiał: Determinanty rozwoju rolnictwa w regionach rozdrobnionych strukturalnie. IRWiR PAN, Warszawa 2008, s. 93-94.

Analizując stan i przemiany w strukturze rolnictwa oraz potencjał produkcyjny obszarów wiejskich, należy więc brać pod uwagę zarówno wartość jaką można osiągnąć z produkcji rolniczej, jak również zachowanie często bezalternatywnych miejsc pracy, dochody miejscowej ludności, a także podtrzymanie mozaikowej struktury krajobrazu regionu⁴. Celem opracowania jest zatem diagnoza uwarunkowań rolnictwa i organizacji produkcji rolniczej w województwie małopolskim z uwzględnieniem zróżnicowania wymienionych struktur w układzie przestrzennym, a podstawowe źródło informacji wykorzystane w analizie stanowiły dane Głównego Urzędu Statystycznego, zgromadzone w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 2002 i 2010.

Wyniki badań i dyskusja

Rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa w województwie małopolskim determinowany jest zróżnicowanymi przestrzennie zasobami oraz warunkami przyrodniczymi regionu. W tym ujęciu, na jego obszarze wyodrębnia się trzy główne strefy przyrodniczo-ekonomiczne, ułożone równoleżnikowo. Pierwsza z nich, to strefa północna (powiaty: olkusi, miechowski, proszowicki, dąbrowski), charakteryzująca się niższą gęstością zaludnienia, o mniejszym rozdrobnieniu struktury agrarnej i relatywnie większym znaczeniu dochodów rolniczych. Obszar ten posiada najlepsze w Małopolsce warunki do prowadzenia produkcji rolnej. Wynika to m. in. z tego, że 73,3% powierzchni przeznaczonych jest pod użytki rolne i intensywnie wykorzystywane w tym celu. Druga ze stref, to środkowa (powiaty: chrzanowski, oświęcimski, wadowicki, myślenicki, wielicki, krakowski, bocheński, brzeski, tarnowski), gęsto zaludniona, silnie zurbanizowana, o znacznej przewadze ludności dwuzawodowej i dużym rozdrobnieniu ziemi użytkowanej rolniczo. 60,4% jej powierzchni stanowią użytki rolne, z bardzo dobrymi warunkami do rozwoju przemysłu rolno-spożywczego. Trzecia, południowa strefa województwa, o charakterze pogórskim i górskim (powiaty: suski, limanowski, nowosądecki, gorlicki, nowotarski, tatrzański) oraz wysokich walorach krajobrazowych, a jednocześnie trudnych warunkach gospodarowania do produkcji rolnej, cechuje się dużym rozdrobnieniem gospodarstw oraz znacznym udziałem dochodów uzyskiwanych poza rolnictwem⁵.

Z punktu widzenia diagnozy stanu rolnictwa, ważnych informacji dostarcza analiza struktury użytkowania ziemi. Wynika z niej, że w części południowej Małopolski, o charakterze pogórskim i górskim stosunkowo duży udział mają grunty leśne. W 2010 r. obszar przeznaczony pod lasy i grunty leśne stanowił około 29,0% powierzchni województwa, a wartości wskaźnika lesistości wahała się od 0,2% w gminie Igołomia-Wawrzeńczyce do 71,9% w Szczawnicy. Na obszarze Małopolski zauważyć można także pewną prawidłowość, która wskazuje, iż wraz ze wzrostem bezwzględnej wysokości, wzrasta udział powierzchni lasów, przy malejącym udziale użytków rolnych. Wynika to m. in. z faktu, że wyżej położone zbocza, zwłaszcza strome, kamieniste, o dużych i zmiennych kątach nachylenia nie nadają się często do

⁴ Ł. Paluch: Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gmin wiejskich w województwie małopolskim. Niepublikowana rozprawa doktorska. WNE SGGW, Warszawa 2012.

⁵ Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego 2011-2020. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2011.

użytkowania rolniczego⁶. Konsekwencją takiego stanu rzeczy są pojawiające się utrudnienia technologiczne oraz pogarszająca się ekonomika produkcji prowadzonej na gruntach o dużych wysokościach i nachyleniu terenu. Istotne znaczenie ma także zmiana sposobu użytkowania gruntów najsłabszych, położonych w niekorzystnych warunkach przyrodniczych z uwagi na ukształtowanie terenu⁷.

Ogólna powierzchnia gruntów rolnych województwa małopolskiego w 2010 r. wynosiła 847,1 tys. ha, co stanowi 55,8% jego obszaru. Udział gruntów pozostających w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych w ogólnej powierzchni gospodarstw rolnych wynosił około 95,6%. W północnej części Małopolski, gdzie występują korzystne warunki przyrodnicze do prowadzenia produkcji rolniczej dominują grunty orne, a ich odsetek, w niektórych gminach (np. Iwanowice, Miechów, Raclawice) sięga nawet 90% powierzchni użytkowanej rolniczo⁸ (tab. 1).

Tabela 1. Powierzchnia gruntów w gospodarstwach rolnych w województwie małopolskim
Table 1. The area of land in farms in the Małopolska Province

Lata Years	Powierzchnia ogółem / Total area	Użytki rolne / Farmland	Lasy i grunty leśne / Forests and forest land	Pozostałe grunty / Other land
w tys. ha / in thousands of hectares				
2002	976,8	783,6	132,4	60,8
2010	847,1	654,1	125,0	68,0
w tym gospodarstwa indywidualne / including individual farms				
2002	935,5	758,6	121,3	55,6
2010	810,2	633,7	116,5	60,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Oficjalne informacje prezentowane przez GUS wskazują, iż w okresie 2002-2010 nie zachodziły większe zmiany w sposobie użytkowania gruntów regionu. Z danych wynika, że zdecydowanie największy ich odsetek zajmowały zasiewy (46,9%), nieco mniejszy łąki i pastwiska trwałe (37,8%), a najmniejszy sady (2,3%). W Polsce struktura ta kształtowała się następująco: 68,2% - zasiewy, 20,9% - łąki i pastwiska trwałe, sady - niespełna 2,3%. Porównując przedstawione wartości, charakteryzujące sposób wykorzystania przestrzeni produkcyjnej w Małopolsce z wyliczonymi dla kraju, należy zauważyć jednak nieco większy odsetek łąk i pastwisk (ich udział w okresie ostatnich 8 lat wzrósł o około 6,1 punktu procentowego), przy mniejszym udziale powierzchni przeznaczonych pod zasiewy (rys. 1).

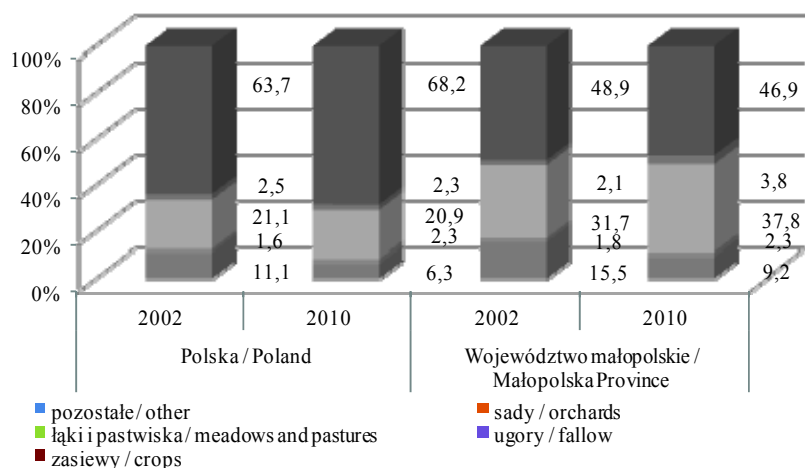
Na południu regionu zdecydowanie największy udział w gruntach rolnych mają trwałe użytki zielone. W powiatach tatrzańskim, nowotarskim oraz limanowskim, leżących na terenach górskich i pogórskich, stanowią one znacznie powyżej połowy powierzchni użytkowanej rolniczo (około 78%). Sytuację tą należy ocenić pozytywnie, gdyż na obszarach górzystych powinny dominować trwałe użytki zielone, a na terenach położonych powyżej 700 m n.p.m. korzystna jest całkowita rezygnacja z gruntów ornych na rzecz powierzchni przeznaczonych pod łąki i pastwiska (dla porównania na terenach

⁶ Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, Kraków 2011.

⁷ Krajowy Program Zwiększania Lesistości. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003.

⁸ Gospodarcze aspekty rolnictwa w Małopolsce. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2012.

górzystych Alp niemieckich oraz austriackich udział trwałych użytków zielonych oscyluje wokół 90%)⁹. Należy jednak zwrócić uwagę, iż wprawdzie użytki te, są predestynowanym kierunkiem zagospodarowania gruntów na terenach górzystych, to wzrost ich udziału, przy utrzymującej się w ostatnich latach tendencji spadkowej pogłowia zwierząt gospodarskich, rodzi pytanie, czy są one w pełni wykorzystywane¹⁰.

Rysunek 1. Struktura użytków rolnych w Polsce i województwie małopolskim
Figure 1. Structure of agricultural land in Poland and the Małopolska Province

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Korzystnym zjawiskiem na obszarze województwa małopolskiego jest wzrost udziału powierzchni sadów, która w ostatnich 8 latach zwiększyła się niemal o 11%. Powierzchnia gruntów ugorowanych w 2010 r. wynosiła 24,7 tys. ha, co stanowi 3,8% użytków rolnych województwa, utrzymanych w dobrej kulturze. Największy udział tego rodzaju gruntów wystąpił w gospodarstwach poniżej 1 ha (7,4%) oraz w grupie obszarowej od 1 do 2 ha. Pod względem liczby gospodarstw rolnych województwo małopolskie w 2010 r. zajmowało pierwsze miejsce w kraju. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego na jego obszarze funkcjonowało 283,5 tys. gospodarstw, co stanowiło 12,5% ich ogólnej liczby w kraju (z czego 99,9% to podmioty indywidualne). Wśród gospodarstw rolnych 78,1% prowadziło produkcję rolniczą, podczas gdy w kraju odsetek ten wynosił 83,0%. Spośród gospodarstw tych 56,7% zajmowało się produkcją roślinną i zwierzęcą, 42,0% tylko produkcją roślinną, a 1,3% wyłącznie produkcją zwierzęcą (tab. 2).

W latach 2002-2010 nastąpił natomiast wyraźny spadek liczby gospodarstw zajmujących się chowem inwentarza żywego (o około 17,7%). Tendencja ta dotyczy przede wszystkim małych gospodarstw, prowadzących produkcję roślinną i zwierzęcą,

⁹ K. Zabierowski: Zakres i metodyka badań nad rozmieszczeniem i racjonalizacją produkcji rolniczej na terenie ziem górskich. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich. nr 2, Warszawa 1967, s. 45-56.

¹⁰ W. Musiał: Determinanty rozwoju rolnictwa w regionach rozdrobionych strukturalnie. Roczniki Naukowe SERIA, t. XII, z. 2., Warszawa - Poznań - Szczecin 2010, s. 34-52.

gdzie rezygnacja z produkcji zwierzęcej wynikała z jednej strony ze stosunkowo dużej uciążliwości prowadzenia tego rodzaju działalności, z drugiej zaś z obciążenia rolników obowiązkiem rejestracji zwierząt. Istotne znaczenie miała także konieczność dostosowania produkcji rolniczej do norm i wymogów wynikających z wprowadzania w Polsce zasady wzajemnej zgodności (z ang. cross compliance)¹¹. Rolnicy korzystający z sytemu dopłat w ramach środków unijnych zostali zobligowani bowiem do przestrzegania szeregu, określonych w obowiązujących rozporządzeniach i dyrektywach, wymogów w zakresie zdrowia publicznego, zdrowia zwierząt oraz roślin, norm środowiskowych, dobrostanu zwierząt, a także utrzymania gruntów w dobrej kulturze rolnej zgodnej z zasadami ochrony środowiska¹².

Tabela 2. Charakterystyka gospodarstw rolnych w Polsce i województwie małopolskim
Table 2. Characteristics of farms in Poland and the Małopolska Province

Wyszczególnienie / Specification		Liczba gospodarstw Number of farms [w tys.]		Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą / Farms conducting of agricultural activity [%]	Gospodarstwa prowadzące produkcję / Farms conducting of production [%]		
		ogółem total	w tym indywidualne including individual farms		roślinną plants	zwierzęcą animals	roślinną i zwierzęcą plants and animals
Polska / Poland	2002	2 933	2 929	74,2	33,1	1,9	65,0
	2010	2 278	2 273	83,0	44,7	1,2	54,1
Województwo małopolskie / Małopolska Province	2002	373,7	373,5	69,4	29,8	1,3	68,9
	2010	283,5	283,3	78,1	42,0	1,3	56,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

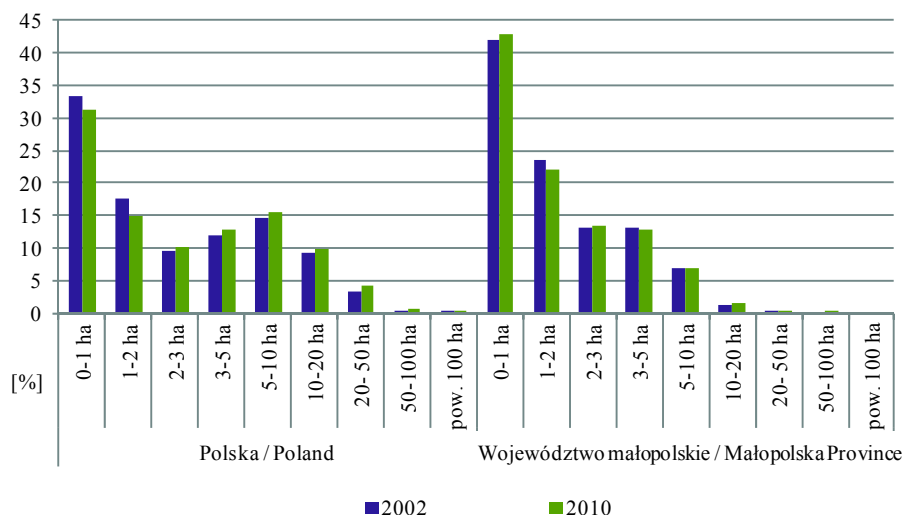
W powszechnej opinii samych rolników, przyczyn zaniechania produkcji zwierzęcej należy szukać także w niskiej opłacalności pracy w gospodarstwie. W związku z odchodzeniem od produkcji zwierzęcej w latach 2002-2010 nastąpiło zwiększenie liczby gospodarstw prowadzących wyłącznie produkcję roślinną (o około 12,2%), co odpowiada jednocześnie trendom ogólnokrajowym. Wynikać to może z tego, iż właściciele gospodarstw nie zrezygnowali ze swojej działalności, poprzestając często na utrzymywaniu użytków zielonych w celu dalszego otrzymywania płatności obszarowych¹³. Według danych GUS w 2010 roku średnia wielkość użytków rolnych gospodarstw w Małopolsce wynosiła 2,3 ha (dla gospodarstw prowadzących działalność rolniczą - 2,8 ha) i była ponad dwukrotnie niższa, niż przeciętnie w kraju (6,8 ha). W strukturze obszarowej przeważały jednostki o małej powierzchni. Dominującą grupę stanowią gospodarstwa do 1 ha użytków rolnych (42,8% ogółu - 121,2 tys.). Jednostki te wprawdzie w statystykach masowych, często zaliczane są do gospodarstw rolniczych, jednak nie pełnią one ani funkcji produkcyjnych, ani pozaprodukcyjnych, stąd nie są także w sferze zainteresowań polityki rolnej. Warto jednak zauważyć, że w ciągu

¹¹ W. Łukasik: Ocena funkcjonowania WPR – wybrane aspekty dyskusji. Biuletyn informacyjny ARR, Wydawnictwo ARR, nr 1 (211), Warszawa 2009, s. 8.

¹² W. Musiał: Determinanty rozwoju rolnictwa w regionach rozdrobnionych strukturalnie. IRWiR PAN, Warszawa 2008, s. 93-94.

¹³ Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, Kraków 2011.

ostatnich 8 lat ich liczba zmniejszyła się o 35,6 tys. tj. o 22,7%. Odsetek gospodarstw o powierzchni od 1 do 2 ha wynosił 22,2%, przy 15,0% w kraju. Gospodarstwa z grupy obszarowej od 5 do 10 ha oraz od 10 do 20 ha, stanowiły odpowiednio: 7,0 % oraz 1,5%, w Polsce wartości te kształtowały się następująco: 15,5 % i 9,9%. W przypadku gospodarstw największych, liczących powyżej 20 ha użytków rolnych ich udział stanowił niespełna 0,5%, podczas gdy w kraju 5,4% (rys. 2).

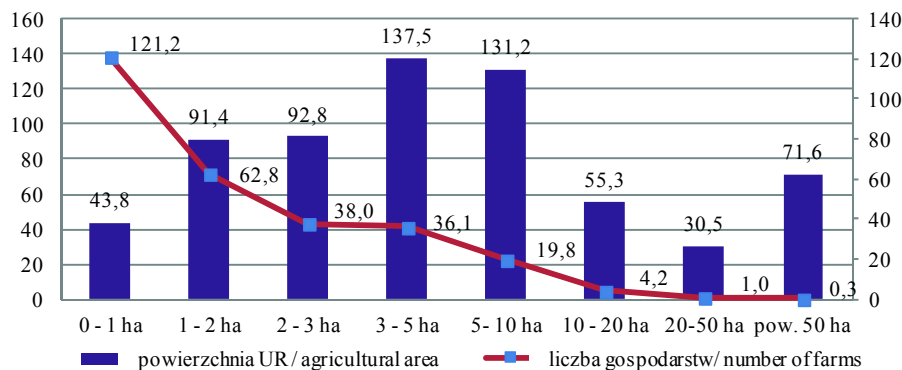
Rysunek 2. Struktura gospodarstw w Polsce i województwie małopolskim wg grup obszarowych użytków rolnych

Figure 2. The structure of farms in Poland and the Małopolska Province by area groups of agricultural land

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego, przeprowadzonego w 2002 i 2010 r. zaobserwować można, iż w okresie tym, nastąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw o powierzchni do 15 ha, a zwiększenie liczby gospodarstw obszarowo większych (powyżej 15 ha). Największy, dwukrotny wzrost zanotowano także w liczbie gospodarstw, których powierzchnia mieści się w przedziale od 50 do 100 ha. Wyraźny spadek liczby gospodarstw w porównaniu do roku 2002 nastąpił natomiast w grupie gospodarstw o powierzchni od 1 do 2 ha tj. o około 29,0%. W 2010 r. gospodarstwa najmniejsze obszarowo (0 - 1 ha), mimo znacznej ich liczby dysponowały stosunkowo niewielkim arealem użytków rolnych (43,8 tys. ha). Ujmując łącznie jednostki o powierzchni do 3 ha, należy zauważyć, że przy prawie 80% udziale w ogólnej liczbie gospodarstw, gospodarują one jedynie na 35% ziemi rolniczej, zaś prawie 25% jej powierzchni, pozostaje w użytkowaniu gospodarstw dysponujących ponad 10 ha, które stanowią zaledwie 2,0% ogółu (rys. 3).

Rysunek 3. Liczba gospodarstw i powierzchnia użytków rolnych w województwie małopolskim wg grup obszarowych

Figure 3. Number of farms and agricultural area in the Małopolska Province by area groups
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
 Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

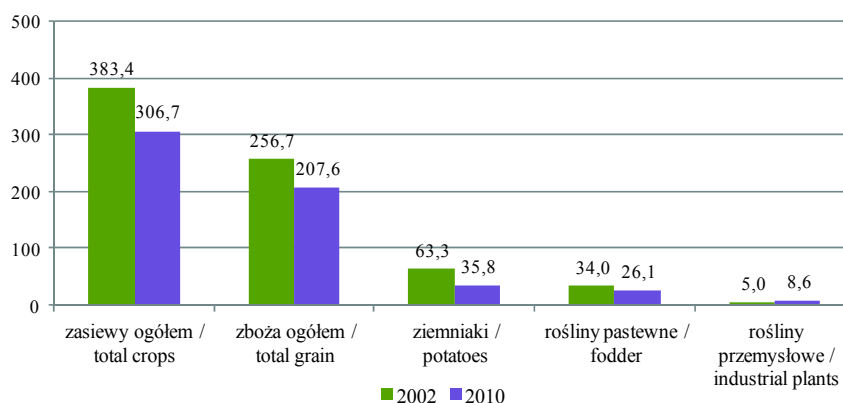
Oceniając strukturę agrarną w województwie małopolskim należy podkreślić, że przedstawione charakterystyki stawiają rolnictwo Małopolski na gorszej pozycji konkurencyjnej w stosunku do innych części kraju. Zasadniczą przeszkodą w prowadzeniu produkcji rolnej jest wadliwa struktura obszarowa gospodarstw, przejawiająca się m.in. ich niewielką średnią powierzchnią. Część gospodarstw ze względu na ogromne rozdrobnienie działek rolnych nie spełnia także kryterium minimalnej powierzchni, uprawniającej do otrzymywania dopłat bezpośrednich, a trwale porzucona ziemia rolnicza podlega dodatkowo utracie jej walorów użytkowych i szybkiej sukcesji poprzez zakrzaczenie¹⁴.

Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2010 ogólna powierzchnia zasiewów w województwie małopolskim wyniosła 306,7 tys. ha i w porównaniu z 2002 r. zmniejszyła się o 76,6 tys. ha, tj. o 20,0%. Obszar ten stanowił 2,9% powierzchni zasiewów ogólnopolskich, co uplasowało Małopolskę na przedostatnim miejscu wśród województw w kraju (razem z województwem śląskim), gdzie mniejszy udział zasiewów miało tylko województwo lubuskie. Największe zmiany w tym okresie dotyczyły uprawy ziemniaka, którego powierzchnia zmniejszyła się o 43,4%. W przypadku zbóż obszar przeznaczony pod ich uprawę zmniejszył się o 23,4%. Zwiększyła się natomiast powierzchnia upraw roślin strączkowych jadalnych oraz pozostałych (rys. 4).

Wyniki analiz wskazują ponadto, iż struktura zasiewów w gospodarstwach małopolskich nie różniła się wyraźnie od struktury zasiewów, charakteryzującej gospodarstwa w Polsce. Najczęściej uprawianą grupą roślin były zboża (67,7%), duży odsetek powierzchni zajmowały także ziemniaki (11,7%) oraz rośliny pastewne (8,5%). W strukturze zasiewów, w ostatnich 8 latach wzrosło znaczenie roślin zaliczanych do grupy pozostałe, w tym szczególnie warzyw. W porównaniu do struktury zasiewów dla kraju, województwo małopolskie (głównie z uwagi na warunki przyrodnicze)

¹⁴ W. Musiał: Determinanty rozwoju rolnictwa w regionach rozdrobnionych strukturalnie. Roczniki Naukowe SERIA, t. XII, z. 2., Warszawa - Poznań - Szczecin 2010, s. 34-52.

charakteryzuje się natomiast nadal bardzo niewielkim udziałem roślin przemysłowych, w tym rzepaku i rzepiku¹⁵.

Rysunek 4. Powierzchnia zasiewów głównych ziemiopłodów w województwie małopolskim [tys. ha]
 Figure 4. Sown area of main crops in the Małopolska Province [thousands of hectares]
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
 Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Jednym z ważniejszych działów małopolskiego rolnictwa jest ogrodnictwo i warzywnictwo. Skrajnie rozdrobniona struktura obszarowa gospodarstw, jak również brak możliwości powiększania ich powierzchni, duże zasoby pracy oraz sprzyjające warunki glebowe spowodowały, iż w niektórych subregionach rozwinęła się intensywnie uprawa warzyw pod osłonami, owoców jagodowych oraz sadownictwo. Województwo małopolskie jest obecnie jednym z największych producentów warzyw i owoców w Polsce. Gospodarstwa sadownicze i warzywnicze zlokalizowane na jego obszarze należą do grupy przodujących producentów, którzy swoją pozycję na rynku lokalnym i krajowym wypracowali w oparciu o wiedzę, doświadczenie oraz tradycję w prowadzeniu tego rodzaju działalności. W Małopolsce sadownictwo rozwinęło się głównie na obszarach położonych w środkowym pasie województwa oraz na jego krańcach wschodnich, w tym szczególnie na terenie powiatu nowosądeckiego i limanowskiego. Intensywna produkcja warzywnicza skoncentrowana jest natomiast w północnej części województwa, charakteryzującej się wysoką jakością gleb tj. na obszarze powiatów miechowskiego, proszowickiego i olkuskiego¹⁶.

Pomimo tendencji do odchodzenia od produkcji zwierzęcej, odgrywa ona nadal istotne znaczenie w strukturze produkcji rolniczej regionu. Chów zwierząt gospodarskich pełni bowiem ważną rolę zarówno jako dział produkcyjny, jak również jako źródło dochodów rodzin rolniczych. Obecność zwierząt w gospodarstwach sprzyja dodatkowo urozmaiceniu upraw polowych, ze względu na konieczność pozyskania odpowiednich pasz. Warunki przyrodnicze szczególnie cennych obszarów górzystych

¹⁵ Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, Kraków 2011.

¹⁶ Gospodarcze aspekty rolnictwa w Małopolsce. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2012.

regionu sprawiają dodatkowo, że od wieków są one predestynowane do chowu inwentarza trawożernego. Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2010 w Małopolsce utrzymywane było około 200 tys. sztuk bydła, z czego ponad połowę stanowiły krowy¹⁷

Obsada najliczniejszej grupy zwierząt, tj. bydła wynosiła 30,6 szt./100 ha użytków rolnych i była o około 16,6 % niższa niż w roku 2002. W przypadku trzody chlewnej w latach 2002-2010 uwidoczniły się natomiast wyraźnie większe zmiany w jej obsadzie tj. spadek o około 20%, a liczba szt./100 ha użytków rolnych plasowała się na poziomie 54,9. Nieco lepiej sytuacja kształtowała się w przypadku owiec, których obsada pozostała na takim samym poziomie. Analiza wykazała także, że na obszarze województwa małopolskiego, odwrotnie niż w przypadku tendencji dla kraju, odnotowano spadek wskaźnika obsady zwierząt gospodarskich, był on jednak mniejszy niż spadek pogłowia (tab. 3).

Tabela 3. Pogłowia zwierząt gospodarskich w województwie małopolskim
Table 3. The number of livestock in the Małopolska Province

Lata Years	Bydło Cattle	Krowy Cows	Trzoda chlewna Pigs	Lochy Sows	Owce Sheep	Konie Horses	Zwierzęta gospodarskie Livestock [LSU]
tys. sztuk							
2002	287,3	181,4	542,5	65,6	83,8	33,4	463 762
2010	200,3	111,4	359,2	47,2	69,9	21,3	338 304
Zmiana pogłowia zwierząt / Changing livestock							
2002 = 100%	69,7	61,4	66,2	72,0	83,4	63,8	72,9
Obsada zwierząt / Stocking density							
2002	36,7	23,1	69,2	8,4	10,7	4,3	62,3
2010	30,6	17,0	54,9	7,2	10,7	3,3	51,7
Zmiana obsady zwierząt / Changing stocking							
2002 = 100%	83,4	73,6	79,3	85,7	100,0	76,7	83,0

Objaśnienia do tabeli: LSU - Livestock unit (w sztukach przeliczeniowych)

Explanation to the table: LSU - Livestock unit

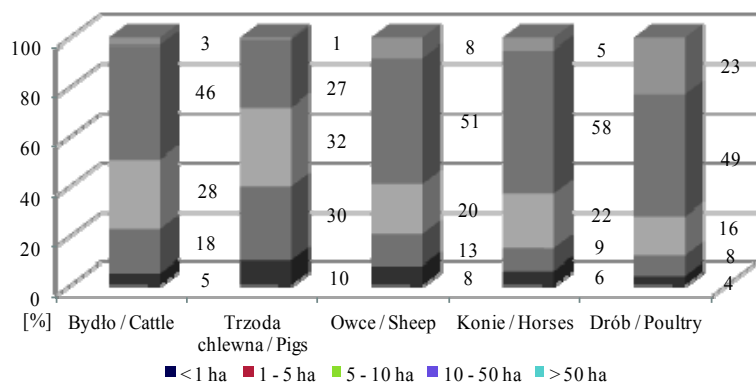
Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Z punktu widzenia kształtowania racjonalnej polityki rolnej, w tym preferowanego w województwie małopolskim wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa, oprócz zmian stanu pogłowia zwierząt duże znaczenie odgrywa struktura ich rozmieszczenia w gospodarstwach według grup obszarowych. Dane GUS wskazują, że w 2010 r., praktycznie we wszystkich grupach zwierząt (z wyjątkiem trzody chlewnej) ponad połowa utrzymywana była w jednostkach o powierzchni poniżej 5 ha. Ujmując łącznie podmioty do 5 ha można zauważyć, iż średnia obsada zwierząt wynosi: bydło - 0,4 szt., trzoda chlewna - 0,4 szt., owce - 0,2 szt., konie - 0,1 szt., drób 19,2. Analiza pogłowia zwierząt według grup obszarowych wskazuje także, że ze względu na bardzo dużą liczbę małych gospodarstw średnia ich liczba, przypadająca na 1 gospodarstwo jest niska. Warto jednak zwrócić uwagę, iż wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw średnia liczba zwierząt narasta wykładniczo, a w

¹⁷ Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, Kraków 2011.

gospodarstwach o powierzchni powyżej 10 ha wynosi: w przypadku bydła około 8,2 szt., a trzody chlewnej około 22,8 szt (rys. 5).

Rysunek 5. Struktura rozmieszczenia zwierząt gospodarskich wg grup obszarowych użytków rolnych w województwie małopolskim

Figure 5. The structure of the distribution of livestock by area groups of agricultural land in the Małopolska Province

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych PSR 2010 [www.stat.gov.pl 2011].
Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Pogłowie drobiu ogółem w województwie małopolskim, w 2010 r. wynosiło 6 844,2 tys. sztuk, o 3 387,1 tys. sztuk mniej niż w 2002 r. (spadek o 33,1%). W kraju spadek ten był znacznie niższy i wyniósł 12,2%. W strukturze gatunkowej drobiu ogółem w województwie dominował drób kurzy - 91,2% (w 2002 r. 91,6%). Oprócz niego utrzymywano: kaczki - 5,1% (w 2002 r. - 5,2%), indyki - 1,7% (w 2002 r. - 2,5%), gęsi - 0,8% (w 2002 r. - 0,3%). Pozostały drób stanowił 1,2% drobiu ogółem (w 2002 r. - 0,4%). Analizując stan drobiu kurzego według grup produkcyjno-użytkowych należy podkreślić, że największe znaczenie miało utrzymanie kur niosek (około 50% ogólnego pogłowia) oraz produkcja brojlerów¹⁸.

Dokonując diagnozy stanu rolnictwa Małopolski warto zwrócić uwagę, że posiada ona korzystne warunki do prowadzenia produkcji ekologicznej. Za rozwojem tego typu rolnictwa przemawiają przede wszystkim warunki przyrodnicze (około 60% powierzchni województwa podlega ochronie prawnej z uwagi na walory przyrody i krajobrazu), struktura rolnictwa (duże rozdrobnienie gospodarstw) oraz względy społeczne i kulturowe. Charakterystyczną cechą województwa jest także mało zanieczyszczone powietrze, gleba i wody oraz duże zróżnicowanie środowiska przyrodniczego. Tradycyjne kierunki upraw, niskie zużycie nawozów mineralnych i środków ochrony roślin oraz chów zwierząt oparty na paszach wyprodukowanych we własnym gospodarstwie stwarzają zatem możliwość dla rozwoju rolnictwa ekologicznego. Nie dziwi więc fakt, że województwo małopolskie już od kilku lat jest

¹⁸ Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010, Kraków 2011.

jednym z liderów w liczbie podmiotów produkujących żywność metodami ekologicznymi¹⁹.

Według danych Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych w 2010 r. w województwie małopolskim funkcjonowało 2 156 gospodarstw posiadających certyfikat i przedstawiających swoją produkcję na ekologiczną. Ich liczba w stosunku do roku 2003 wzrosła niemal pięciokrotnie i stanowiły one 10,4% ogółu gospodarstw ekologicznych w Polsce. Jednostki te gospodarowały na obszarze o łącznej powierzchni 16,5 tys. ha tj. około 2,9% łącznej powierzchni ekologicznych użytków rolnych w kraju. W Małopolsce mimo dużej liczby producentów ekologicznych funkcjonuje jednak tylko 47 przetwórci ekologicznych (większość na terenie Nowego Sącza), co stanowi około 16% ich ogólnej liczby w Polsce (tab. 4).

Tabela 4. Liczba producentów ekologicznych rolnych w Polsce i województwie małopolskim
Table 4. Number of organic producers and farms in Poland Małopolska Province

Wyszczególnienie / Specification	Producenci ekologicznych / Producers of organic food		Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych / The area of organic farmland [ha]				
	Ogółem / Total		Ogółem / Total				
Polska Poland	20 956		573 687,1				
	w tym / including		z czego / including [%]				
	gospodarstwa farms	przetwórcie Processing	<5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	> 50 ha
	20 582	293	58,7	23,0	9,2	5,3	1,8
Województwo małopolskie / Małopolska Province	2 183		16 515,8				
	2 156	47	23,7	24,3	22,0	16,5	13, 5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych IJARS [http://www.ijhar-s.gov.pl 2011].
Source: own calculation based on: data base PSR 2002 i 2010 [www.stat.gov.pl 2011].

Rolnictwo małopolskie jest jednym z najbardziej rozdrobnionych w kraju, dotyczy to również podmiotów produkujących metodami ekologicznymi. Udział gospodarstw poniżej 5 ha w 2010 r. wynosił prawie 60%, natomiast średnio w kraju kształtował się na poziomie około 24%. Dane IJHARS wskazują także, iż mimo bardzo dużej liczby gospodarstw ekologicznych w Małopolsce, zajmowana przez nie powierzchnia stanowi niewielki odsetek użytków rolnych. Tylko w powiecie gorlickim oraz limanowskim ekologiczne użytki rolne stanowią znaczący odsetek użytków rolnych, natomiast w pozostałych powiatach zajmują powierzchnię poniżej 2%.

Badany region charakteryzuje więc przestrzenne zróżnicowanie średniej wielkości użytków rolnych, należących do gospodarstw ekologicznych. Należy zauważyć także, iż jednostki gospodarujące metodami ekologicznymi są średnio dwukrotnie większe niż gospodarstwa konwencjonalne. Różnice te można tłumaczyć jednak ich liczbą oraz profilem działalności. Przeprowadzona analiza wykazała, że w powiatach, gdzie funkcjonuje niewielka liczba producentów ekologicznych ich średnia powierzchnia jest stosunkowo duża (wyjątek stanowi powiat gorlicki). Średnia wielkość

¹⁹ Gospodarcze aspekty rolnictwa w Małopolsce. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2012.

gospodarstw ekologicznych jest również determinowana przez profil produkcji, gdyż podmioty nastawione na produkcję roślinną są z reguły większe niż gospodarstwa o profilu roślinno-zwierzęcym²⁰.

Podsumowanie

Przeprowadzona diagnoza stanu rolnictwa województwa małopolskiego wskazuje, że duże rozdrobnienie agrarne, nieuregulowana sytuacja własnościowa oraz często względy natury mentalnej tj. przywiązanie do ziemi, stanowią w Małopolsce, nadal istotną barierę rozwoju produkcji rolniczej. Niemniej jednak w myśl nowego paradygmatu, jakim jest zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich odchodzi się od traktowania gospodarstwa rolnego jedynie jako miejsca produkcji i preferuje model podmiotu wielofunkcyjnego. Stanowi to dużą szansę także dla gospodarstw małopolskich, gdzie możliwe jest prowadzenie produkcji żywności o wysokiej jakości z wykorzystaniem tradycyjnych receptur i metod przyjaznych dla środowiska. Tego typu działalność pozwala bowiem na zachowanie bardzo ważnych z punktu widzenia ogólnospołecznego walorów krajobrazowych i kulturowych oraz powstawanie atrakcyjnych miejsc dla rekreacji i wypoczynku. Dlatego też istniejące w Małopolsce uwarunkowania demograficzne i przyrodniczo-geograficzne sprawiają, że w strukturze agrarnej rolnictwa przeważają tu i przeważać będą podmioty nie tyle towarowe, konkurujące na rynkach, lecz właśnie te świadczące usługi związane z kształtowaniem i ochroną środowiska naturalnego. Przy wypracowywaniu nowej wizji rozwoju małopolskiej wsi i rolnictwa zgodnych z zasadami zrównoważenia należy koncentrować się więc na tworzeniu dogodnych warunków nie tylko dla rozwoju podmiotów efektywnych produkcyjnie, zdolnych do konkurencji na rynkach produktów masowych, ale przede wszystkim gospodarstw o funkcjach usługowych na rzecz lokalnych społeczności i środowiska.

Bibliografia

- Bank Danych Lokalnych. GUS. [Tryb dostępu:] http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks. [Data odczytu: 2011, 2012, 2013].
- Gospodarcze aspekty rolnictwa w Małopolsce. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego 2012. [Tryb dostępu:] http://www.produktlokalny.pl/media/filemanager/publikacje/gospodarcze_aspekty_rolnictwa_w_malopolsce.pdf. [Data odczytu: 2012].
- Krajowy Program Zwiększania Lesistości. Ministerstwo Środowiska, 2003. [Tryb dostępu:] http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/b3ad6cecfb46cc59e76530ba9b9d1575.pdf. [Data odczytu: 2012].
- Kutkowska B.: Wspieranie rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) na Dolnym Śląsku ze szczególnym uwzględnieniem terenów sudeckich. *Acta Agraria et Silvestria*, Vol. XL VI/1, Kraków 2006.
- Łukasik W.: Ocena funkcjonowania WPR - wybrane aspekty dyskusji. Biuletyn informacyjny ARR, nr 1 (211), Wydawnictwo ARR, Warszawa 2009.
- Musiał W.: Ekonomiczne i społeczne problemy rozwoju obszarów wiejskich Karpat Polskich. IRWiR PAN, Warszawa 2008.

²⁰ Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. IJHARS, Warszawa 2011.

Musiał W.: Determinanty rozwoju rolnictwa w regionach rozdrobnionych strukturalnie. Roczniki Naukowe SERIA, t. XII, z. 2., Warszawa - Poznań - Szczecin 2010.

Paluch Ł.: Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gmin wiejskich w województwie małopolskim. Niepublikowana rozprawa doktorska. WNE SGGW, Warszawa 2012.

Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. IJHARS 2011. [Tryb dostępu:] <http://www.ijhar-s.gov.pl>. [Data odczytu: 2012].

Raport z wyników województwa małopolskiego. Powszechny Spis Rolny 2010. Urząd Statystyczny w Krakowie, 2011. [Tryb dostępu:] http://krakow.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/krak/ASSETS_2011_Raport_PSR_2010.pdf. [Data odczytu: 2012].

Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego 2011-2020. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, 2011. [Tryb dostępu:] http://patenty.bg.agh.edu.pl/prez/regionalna_strategia.pdf. [Data odczytu: 2012].

Zabierowski K.: Zakres i metodyka badań nad rozmieszczeniem i racjonalizacją produkcji rolniczej na terenie ziem górskich. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, nr 2, Warszawa 1967.

Summary

One of the factors which has the biggest importance for nature of the agricultural production are natural conditions (for example: soil quality, climate, water relations, height from cultivated fields, etc.). Having regard to development of valuable natural and cultural rural areas of Małopolska Province, very important is to sustain and develop them economic functions, in this a specially agricultural production. The study contains a study of the conditions and possibilities of development of agriculture and the organization of agricultural production in the Małopolska Province. The basic source of information for the analysis were the Central Statistical Office data collected in the Agricultural Census conducted in 2002 and 2010.

key words: Małopolska Province, rural areas, sustainable development, agriculture, organic production

Informacje o autorach:

Dr inż. Łukasz Paluch
Zakład Ekonomii i Polityki Gospodarczej, Instytut Ekonomiczno-Społeczny
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
tel. (0 12) 662 43 52
e-mail: lukasz.paluch@ur.krakow.pl